

Lozan Görüşmeleri Sürecinde Türk-Fransız İlişkilerinde Bir Gerginlik

Alanı: Türkiye'deki Fransız Dinî Müesseselerine Saldırı İddiaları

A Tension Area in Turkish-French Relations in the Process of the Lausanne Negotiations: Claims of Attack on French Religious Institutions in Türkiye

Prof. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN ¹

Öz

Çalışmanın amacı, Büyük Zafer'in ardından İzmir'in boşaltılmasıyla başlayan, Lozan Konferansı sırasında sistematik olarak devam eden ve Cumhuriyet'in ilanına kadar süren, Fransa'nın Batı Anadolu'daki müesseselerine Türkler tarafından saldırıldığına ilişkin propagandayı irdelemek olarak tanımlanır. Bu meydana Fransa'nın kilise ve mezarlıklarına saldırı iddiaları çerçevesinde bunun arka planında Türkiye ile Fransa'nın arasını bozmak isteyen İngiltere'nin bu meseleyi bir propaganda aracı olarak kullanması değerlendirildi. Lozan Antlaşmasından hemen önce İngiltere, Fransa, İtalya ve Hollanda gibi devletler, dini müesseselerine saldırıldığına ilişkin şikayetlerini artırdılar. Bu meydana Fransa da İzmir Konsolosluğu aracılığı ile kilise ve mezarlıklarına saldırıldığına ilişkin iddialarda bulundu. Şikayetler üzerine yapılan incelemede İzmir'in istirdadı akabinde yangın ve tahliye esnasında bazı olumsuzlukların yaşandığı tespit edildi ve mezarlıklar belediye tarafından titizlikle tamir edildi. Ancak olay kapanmadı ve Lozan görüşmelerinin hemen öncesinde ve görüşmeler sırasında kilise ve mezarlıklara saldırı iddiaları yeniden dillendirildi. Bunda İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik yaptığı kara propagandanın etkisi büyüktü. Müttefikler eş zamanlı olarak kendi kamuoylarına mezarlıklara saldırı düzenlendiğini duyurdu. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı Şubat 1923'te de mezarlıklara saldırı iddiaları gündeme geldi. Müttefik devletlerin dini müesseselerine saldırıldığına yönelik şikayetlerin temel amacı Türkiye'ye karşı baskı oluşturmaktı. Bununla birlikte Lozan görüşmelerinde Türkiye'ye karşı tek cephe oluşturma isteği de bunda etkili oldu. Çalışmada Fransa'nın dini müesseselere yapılan saldırıların nedenleri, Fransa'nın meseleye yaklaşımı, Türk tarafının meseleye ilişkin tutumu ve ürettiği çözümler değerlendirildi. Araştırmada temel olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinden yararlanıldı.

Anahtar Kelimeler: Mezarlık, Fransa, Lozan, İzmir, propaganda

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The purpose of the research is defined as to examine the propaganda concerning French institutions in Western Anatolia being attacked by Turkish people starting with the discharge of İzmir after the Great Offensive, continuing systematically during the Lausanne Conference, and going on until the proclamation of the Republic. In this respect, within the frame of claims about the attack on France's churches and graveyards, the study evaluated the use of this issue as a propaganda medium by England wishing to drive a wedge between Türkiye and France at the background this issue. Immediately before the Treaty of Lausanne, the states such as England, France, Italy, and Holland increased their complaints about attacks against their religious institutions. In this respect, through the İzmir Consulate, France also asserted that their churches and graveyards were attacked. In the review of complaints, it was detected that some problems occurred during the fire and discharge following the recoupment of İzmir and the graveyards were meticulously repaired by the municipality. However, the case was not settled, and the claims that their churches and graveyards were attacked were again put into words immediately before

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, fsahin@aku.edu.tr

Atf için (to cite): Kurnaz Şahin, F. (2023). Lozan görüşmeleri sürecinde Türk-Fransız ilişkilerinde bir gerginlik alanı: Türkiye'deki Fransız dinî müesseselerine saldırı iddiaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 15-28.

and during the Lausanne Conference. The black propaganda of England against Türkiye had a significant impact on this case. Allies synchronously announced to their public opinion that an attack against graveyards was organized. In February 1923 when the Lausanne Conference were interrupted, the claims about attack against the graveyards were also brought to the agenda. The main purpose of the complaints about attacks against the religious institutions of the Allied Powers was to generate pressure against Türkiye. In the meantime, the tendency to form a single front opposed to Türkiye during the Lausanne Conference also affected this. The study evaluated reasons for the attacks carried out against the religious institutions of France, the attitude of France towards the issue, the attitude of Türkiye towards the issue, and the solutions Türkiye generated for this. The study mainly used the Ottoman Archive documents in the State Archives Directorate of the Presidency.

Keywords: Graveyard, France, Lausanne, İzmir, propaganda.

Paper Type: Research

Giriş

Osmanlı Fransız ilişkileri Kanuni Sultan Süleyman döneminde dostane bir şekilde başladı. Bunda Fransızlara tanınan kapitülasyonlar oldukça etkili idi. Fakat ilişkilerde yaşanan bu olumlu hava Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle birlikte bozulmaya başladı. Fransa "Şark meselesi" çerçevesinde imparatorluğun parçalanmasına yönelik faaliyetlerin içinde yer aldı (Karal, 1994, C.5, s. 24; Soysal, 1953, s. 63-64; Şahin, 2009, s. 277; Budak, 2008, s. 99; Eğrioğlu Ertekin, 2023, s. 124-126, Selçuk, 2022, s. 24). Yaşanan bu siyasi gerilimlere rağmen Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki prestiji hayli yüksekti. Osmanlı entelektüel çevrelerinde, kültürel ve sanatsal alanda Fransız etkisi hissedilmekte idi. Ancak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin ardından Fransa'ya bakış değişti. Seçkin Türkler kızlarını Fransız okullarına gönderirken, şimdi Fransa Osmanlı payitahtında işgalci güç olarak belirmişti. Öte yandan Fransa, Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki ilerleyişine göz yumarak Osmanlı topraklarındaki avantajını yitirmişti. Ancak 1921 yılının başlarında Fransa'nın tutumunda değişiklikler yaşandı. Yunanistan'ın Anadolu macerasına inanmayı bıraktı ve Türkiye'deki eski prestijine dayanarak Anadolu'da Kemalistlerle anlaşarak Fransız çıkarlarını sürdürebileceğini düşündü. Öte yandan şartlar Fransa'yı Anadolu hükümetiyle uzlaşmaya itiyordu. Örneğin 16 Mart 1921'de TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştı. TBMM'nin Moskova ile birlikte hareket etmesi Fransa'nın çizgisinde ciddi bir değişiklik yarattı. Fransa gelecekteki çıkarlarını korumak için eski senato başkanı Franklin Bauillon'u Ankara'ya gönderdi ve 13 Haziran 1921'de TBMM ile Fransa arasında görüşmeler başladı (Özgiray, 1992, s. 65; Baykal, 1991, s. 477; Balta, 2021, s. 99-100; Özüçetin ve Çelik, 2020, s. 5, Selçuk, 2020, s. 25-28). Yaklaşık iki hafta süren görüşmeler Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında sürdürüldü. Burada Türk tarafının amacı Misak-ı Milli'yi anlatmaktı. Nitekim görüşmeler bu çerçevede yoğunlaştı. Fransa ise Sevres Antlaşmasının bazı maddelerinde değişiklik yapılması kapsamında görüşmeleri sürdürüyordu. Nihayetinde görüşmeler Fransız temsilcinin isteklerinde ısrarcı olması sonucunda bir sonuca ulaşmadan sona erdi. Bundan sonraki görüşmeler Sakarya Zaferinden sonra başlayacaktı (Sarıhan, 1995, s. 567; Tansel, 1991, s. 50-51; Öztoprak, 2014, s. 290; Sükan, 2011, s. 162-163)

Milli Mücadele döneminde Ankara Hükümeti'nin kazandığı her zaferin ardından Batılı devletlerden aşama aşama uzlaşma önerileri geliyordu. Örneğin Müttelikler, Sakarya Muharebesinin başarıyla sonuçlandırılmasının ardından Anadolu'daki milli uyanışı Yunanistan aracılığıyla bastıramayacaklarını anlamışlardı. Bunu ilk idrak eden devletlerden birisi Fransa oldu. Fransa, Anadolu hareketinin güçlendiğini görünce kendi çözümünü yaratma sürecine girdi ve Kemalistlerle yakınlaşmanın kendi çıkarına olduğunu değerlendirdi. Bu meyanda 20 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile imzaladığı Ankara Antlaşması ile Anadolu hareketini ve TBMM'nin hukuki varlığını tanıdı. Böylece Fransa, tekil davranarak İngiltere'nin yalnız kalmasını sağlamıştı (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2016, s. 145-146; Budak, 2008, s. 112-113; Özgiray, 1992, s. 67, Başarır, 2023, s. 188-190; Yamaç, 2018, s. 1154-1155). Ancak ilerleyen dönemde yaşanan gelişmeler ve Büyük Taarruz'un kazanılması Fransa'nın istediklerini elde

etmekte zorlanacağını gösteriyordu. Çünkü Büyük Zaferin kazanılması sonrasında oluşan şartlar Türkler için yeni önermeler sunuyordu.

Büyük Taarruz'un kazanılmasının ardından Mustafa Kemal Paşa, *Le Petit Parisien* gazetesinin muhabirine Bursa'da 28 Ekim 1922'de verdiği ve gazetenin 1 Kasım günlü sayısında yayımlanan mülakatında Türk kapitülasyonları, Türk-İngiliz münasebetleri, Türklerin sulh şartları, TBMM Hükümetinin bünyesi, Türkiye ve Padişahlık, Türkiye ve Halifelik gibi hususlarda demec vermişti. Mustafa Kemal'in bu demeci 2 Kasım 1922'de *Tanin* gazetesinde de yayımlandı. Mustafa Kemal Paşa *Le Petit Parisien* muhabirinin sorusu üzerine şunları söyledi:

“Bana Avrupalıların ve bilhassa Fransızların Şark'taki menafiinden bahsediyorsunuz. Her şeyden evvel şurası bilinmek lâzımdır ki, Büyük Millet Meclisi Hükümeti kapitülasyonların ibkasını asla kabul etmeyecektir. Şayet tebaa-i ecebiye eskiden olduğu gibi, bundan sonra da kapitülasyonlardan istifade etmeği düşünüyorlarsa, aldanıyorlar. Kapitülasyonlar bizim için mevcut değildir ve asla mevcut olmayacaktır. Türkiye'nin istiklâli her sahada tamamen ve kamilen tasdik olunmak şartıyla kapılarımız bütün ecebilere genişçe açık kalacaktır. Türkiye ile düvel-i muazzama arasında bilâhare akdolunacak mukaveleler mucibince biz ecebilerle münasebat-ı hâsene tesis ve idame edeceğiz. Size temin ederim ki, bu sebepten dolayı müttefikler mehafilinde beliren endişeler lüzumsuzdur. Biz memleketimizde bir hayli muamele yapmakta olan Fransızlarla, dost geçinmek istiyoruz” (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006, s. 70).

Bu mülakatla aslında Türkiye'nin Sulh Konferansında takip edeceği siyaset net olarak ortaya çıkmıştı. Ancak Türkiye'nin açıkladığı bu siyaset Fransa'yı bazı endişelere sürüklemekte idi. Nitekim Fransız kamuoyunda bu endişeler dile getirilmeye başlandı. Örneğin *Journal des Debats* gazetesinde Auguste Gauvain, Büyük Millet Meclisi yönetiminin Lozan Konferansına çağırılmasına yönelik verdiği cevabı ayrıntısıyla inceleyerek bir yazı kaleme almıştı. Söz konusu yazısında Kemalistler üstün gelirse, Fransızların çıkarları açısından yararlı olacağı umudunu Mustafa Kemal'in ortadan kaldırmış olduğunu, Kemalistlerin Halifeliği İslam dünyasının ruhani önderi yerine bir Türk makamı biçimine getirmek niyetinde olduklarını Asya ve Kuzey Afrika Müslümanlarının dikkatine sunmuştu (Sonyel, 2008, s. 1798-1799).

Fransa, Ankara'ya yakınlaşmanın sonucunu tam anlamıyla alamayacağını anladı. Zira Mustafa Kemal Paşa, Fransa'nın somut desteğini talep ediyordu. Yunan kuvvetlerinin çoğunluğunun 9 Eylül 1922'de tahliye edilmesi ve Çanakkale Olayı'nın ardında TBMM Hükümeti'nin İzmir ve Mersin'de bulunan Fransız müesseselerine karşı tutumu değişmişti. Bunun üzerine Fransa, Türkiye'nin söz konusu müesseselere karşı olumsuz tutumunu değiştirmemesi halinde Lozan Sulh Konferansında Türkiye'yi desteklemeyeceklerini açık bir şekilde ifade etmişti (Özgiray, 1992, s. 69).

Türkiye'nin sulh konferansında izleyeceği siyaset şekillenmeye başlayınca İngiltere'nin Türkiye'ye karşı kara propaganda çalışmaları başladı. İngiltere Türkiye ile olan münasebetlerin ayarlanması hususunda Fransa'yı da etkiledi. Fransız kamuoyu, Türkiye karşıtı propagandasının etkisiyle Türkler için olumsuz bir tutum benimsedi. Bu durum Lozan Konferansı öncesinde Fransa'nın takip edeceği politikayı da belirlemişti. Türkiye'ye karşı sert bir tutum izlenecekti. Fransa'nın Lozan Konferansı öncesinde Türkiye'ye karşı farklılaşan tutumunun çeşitli nedenleri vardı (Akyüz, 1981, s. 266-279). Bunlardan en önemlisi İngiltere'nin Türkiye'ye karşı sergilediği olumsuz propaganda idi. Bununla birlikte Fransa'nın Almanya'ya karşı İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyması önemliydi. İngiltere ve Yunanistan'da liderlerin değişmesi de bu tutumun değişmesinde etkili oldu. Ayrıca Türkiye ile sulhun I. Dünya Savaşı'nın tasfiyesi gibi görülmesi de Fransa'nın sert tutumunun nedenleri arasında sıralanabilirdi (Akyüz, 1981, s. 267).

Fransa'nın Türkiye'ye karşı soğuk bir tutum sergilemesinde en önemli etken şüphesiz İngiltere'nin Türkiye propagandasıdır. Zira Milli Mücadele döneminde birkaç kez Anadolu'ya gelen ve liderlerle görüşen ve Türk tezini savunan kitap ve makaleler yazan Fransız yazar George Gaulis, Kasım 1922'de İngiliz propagandasının etkisiyle Fransız kamuoyu ve

hükümetinin “İngiliz emperyalizminin amaçlarını” sanki kendi amaçlarıymış gibi benimser bir tutum takındıklarından bahsetmişti. Yazar, Ankara'nın bazı eylemlerinin Türk ve Fransız düşmanı propagandalarca kolay bir şekilde sömürüldüğünü de açık bir şekilde belirtmişti. Gaulis'e göre İnönü, Paris'te iken Poincare Hükümeti, akıl almaz bir şekilde aleni olarak Fransa'nın çıkarlarına ters düşme pahasına “Fransa'nın en büyük düşmanı” Lord Curzon'un isteklerine boyun eğmişti. Ayrıca bütün bunlardan Ankara'nın habersiz olduğunu ileri sürerek ve neden olarak da olayların çok hızlı gelişmesini ve Ankara'nın o sırada çok çeşitli ve zor sorunlarla uğraşmak zorunda kalmasını gösterdi (Akyüz, 1981, s. 265).

Fransız kamuoyunda yayımlanan haberler bu propagandanın etkilerini göstermektedir. Zira Kasım 1922'de Fransız basınında kaleme alınan yazılar Fransa ile Türkiye'nin arasını açmaya yönelikti. Örneğin Fransa'nın en büyük gazetesi *Le Petit Parisien*'in 9 Kasım tarihli nüshasında büyük puntolarla özel muhabiri Robert Vaucher'in Bursa'dan gönderdiği bir mektup yayımlandı. Bu mektubun alt başlıklarından birisi de mezarlıklarla ilgiliydi. Haberde Kemalist askerlerin Fransız Mezarlarına saldırdığına ve saygısızlık yaptığına yönelik değerlendirmeler yer alıyordu (Akyüz, 1981, s. 267).

Fransa ile Türkiye arasındaki düşmanlığı körüklemek isteyen İngiltere'nin kullandığı stratejilerden birisi Anadolu'daki Fransız mezarlıklarına Türklerin saldırı yaptığına yönelik iddialarıydı. Zira I. Dünya Savaşı geniş bir coğrafyada cereyan ettiği için çeşitli cephelerde yaşamını yitiren Müttefik devletlere ait askerler için çok sayıda harp mezarlığı oluşmuştu (Bozkurt, 2012, s. 61-62). Bu anlamda Fransızlara ait Çanakkale'de Seddülbahir, İstanbul mıntkasında Feriköy, Topkapı, Heybeliada, Zonguldak, Kilyos, Kilitbahir, İzmir ve havalisi, Kilikya ve Türkiye-Suriye hududunda Tarsus, Pozantı, Maraş, İslahiye, Bilemedik, Niğde, Hassa, Adana, Urfa ve Birecik havalisinde mezarlıklar mevcuttu (BOA, HR.İM, 55/9, 004, 7 Teşrinisani 1341).

Büyük Taarruz'un ardından İzmir'in Yunan kuvvetlerinden boşaltılması sırasında Müttefik devletler, mezarlık ve kiliseler gibi dini ve ruhani müesseselerine saldırıldığına ilişkin kara propagandaya başladılar. Bu amaçla Ekim 1922'de İngiltere, İzmir'de bulunan İngiliz mezarlığına Türkler tarafından saldırıldığı ve mezarlıkta hasar tespit edildiğini duyurdu ve Türk hükümetinden bu konuda önlem almasını istedi. İngiltere bu hususta Fransa'yı da kışkırtmıştı. Bu meyanda Fransız hükümetinin İzmir konsolosluğu da bu konuda birçok şikayette bulundu. Türkiye bu konuyu hassasiyetle inceledi ve İzmir'in istirdadı akabinde yangın ve tahliye esnasındaki kargaşa sırasında bazı olumsuzlukların yaşandığı tespit edildi. Örneğin Bornova'daki Fransız Katolik mezarlığından altı parça mermer çalındığı ve mezarlıkta üç adet servi ağacının kesildiği anlaşıldı. Suça iştirak eden birkaç kişi kısa sürede yakalandı (BOA, HR.İM, 41/8, 004, 4 Kanunuevvel 1339). Ayrıca gece vakti mezarlıktan üç adet servi ağacı kesen Giritli Kastariki de adliyeye sevk edildi (BOA, HR.İM, 41/8, 009, 17-18 Kanunuevvel 1338). Yunanlıların geri çekilmesi sırasında İzmir ve havalisinde Fransız, İtalyan ve İngiliz mezarlıklarında oluşan tahribat belediye tarafından tamamen tamir edildi (BOA, HR.İM, 41/8, 018, 3 Kanunusani 1339).

Müttefik devletlerin dini ve ruhani müesseselerine saldırıldığına yönelik propaganda faaliyetlerinin temel amacı Türkiye'ye karşı baskı oluşturmaktı. Zira yapılacak Lozan Sulh Konferansında Fransa'nın da elde etmek istediği çıkarlar vardı. Fransa ticari emellerini devam ettirmekten yanaydı ve bu nedenle Lozan konferansından önce İngiltere'nin de etkisiyle Türklere karşı sert bir tutum takındı. Böylece Türkiye üzerinde baskı oluşturarak bölgedeki çıkarlarını sürdürme politikası güttü (Akyüz, 1981, s. 265-281; Sonyel, 2008, s. 1799; Boyar, 2014, s. 1159-1160).

Çalışmanın amacı Lozan görüşmelerinden Cumhuriyet'in ilanı öncesine kadar sistematik olarak devam eden ve Türkiye'yi uluslararası alanda zor duruma sokacak propaganda kapsamında Türklerin dini ve ruhani müesseselerle mezarlıklara saldırdığına ilişkin Fransa

tarafından ortaya atılmış iddialar ve bu iddiaların gerçeği yansıtıp yansıtmadığını değerlendirmektedir.

1. Lozan Sulh Konferansı öncesinde Fransızlara Ait Kilise ve Mezarlıklara Saldırıldığına İlişkin Şikayetler

Türk zaferinin ardından Fransız kamuoyunun Türk-Yunan savaşına ilişkin ilk değerlendirmeleri hayli ilginçti. Bu zaferi İngiliz-Yunan politikasının iflası olarak anlamlandıran yazılar vardı. Örneğin Rennes’de çıkan bölge gazetesi *L’Ouest-Eclair* adlı gazetenin 6 ve 16 Eylül 1922 tarihli nüshasında “İngiliz-Yunan entrikası Fransa’nın doğudaki çıkarlarına o kadar aykırı idi ki bu entrikanın yıkılmasını Fransızlar sevinmeden seyredemezler” şeklinde ifadeler yer aldı. Keza Türk zaferinin Venizelos’un kurduğu “*Büyük Yunanistan*”ın iflası olduğu değerlendirmeleri de yer aldı. *Le Temps*, Konstantin’in, Helenizm’in mezarcısı olduğunu, şahsi ihtiraslarını tatmin için ülkesini yıkıntıya sürüklediğini dile getirdi (Akyüz, 1988, s. 299-301). Yine aynı gazetede Türkiye’nin büyük haksızlığa uğradığı belirtilerek adaletin tecelli ettiği ifade edilmekte idi (Selçuk, 2022, s. 338-339).

Esasen Fransız basınında çıkan bu yazılara rağmen Fransa’nın yaşanan gelişmelerden endişeli olduğunu da değerlendirmek mümkündür. Zira Fransız basınında yeni Türkiye’de Fransız varlığının silinebileceği değerlendirmeleri de yer alıyordu. Örneğin Roger Lambelin’in *La Reveu Hebdomadaire*’de yer alan yazısında 1914 yılında Türkiye’yi ziyaret etmiş olan Maurice Barrès’in gözlemlerine yer verilerek yeni Türkiye’nin Anadolu’daki Fransız varlığını bitirebileceğine dikkat çekilmekte idi (Selçuk, 2020, s. 35-36).

Büyük Zafer’den bir süre sonra Türkiye’ye karşı olumsuz propaganda arttı. İngiltere tarafından yeni durumlar son derece ustaca işlenerek Fransız kamuoyunun Türklere yönelik nefretinin arttırılması teşvik edildi. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu propagandanın iki sebebi vardı. Birincisi Fransa’nın Türkiye ile arasını açmaktı. İkincisi ise Fransa ile İngiltere’nin arasının açılabilirliği izlenimini vermektir. Esasen kısa bir süre önce *Le Petit Parisien* muhabiri Bursa’da Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve Mustafa Kemal’in Fransa ile dost geçinmek siyasetinde olduğunu kamuoyuna duyurmuştu. Şimdi aradan sadece sekiz gün geçtikten sonra aynı muhabir Türklere nefret kusan haberler yapmaya başlamıştı. Bu propagandada “*son iz*” kuralını yansıtıyordu. Zira Fransız kamuoyunu Türkiye’ye karşı kızgınlık ve öfke içine itmek için çok sinsi bir yöntemle başvurulmuştu (Akyüz, 1981, s. 267-268).

Bu sebepten İzmir’in Yunan kuvvetlerinden boşaltılması sürecinde Fransızlara ait dini ve ruhani müesseselere yani kilise ve mezarlıklara saldırılar düzenlendiğine yönelik propaganda sistematik olarak artmıştı. Lozan Konferansı öncesinde İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere’nin kışkırtmalarıyla Büyük Millet Meclisini uluslararası alanda zor duruma sokacak hamleler yapıyor ve Türkiye’de yabancılara ait dini ve ruhani müesseseler ile mezarlıklara yapılan saldırıları sıklıkla gündeme getiriyorlardı. Bu süreçte Fransız Hükümetinin İzmir konsolosluğu birçok şikayette bulundu. Fransa da kendi siyasi ve ekonomik çıkarlarını önceleyerek bu şikayetleri gündeme getirmeyi sistematik olarak sürdürdü (BOA, HR.İM, 41/8, 004, 4 Kanunuevvel 1339).

Giriş kısmında ifade edildiği üzere Fransa, Ekim 1922’den itibaren Türklere karşı sert bir diplomasi yürüttü. Lozan Konferansı’nın 13 Kasım 1922’de açılmasına karar verilmesi üzerine İsmet Paşa titizlikle belirlenen tarihe uyararak Lozan’a ulaştı. Ancak İsmet Paşa, Lozan Konferansının açılışı ertelendiği için Fransız Hükümetinin daveti üzerine 15 Kasım 1922’de Paris’e gitti. Paris’e vardığında ayağının tozuyla gazetecilere bir açıklamada bulundu. Ankara Hükümetinin bizzat Fransa’nın ilan ettiği ilkeler doğrultusunda kurulmuş demokratik ve ulusal bir rejim uyguladığını ifade etti Öte yandan Türkiye’nin Fransız okullarına ve Fransa’nın meşru ticari haklarına zarar vermek istemediğini vurguladı. Türkiye’nin sadece Misak-ı Milli’de belirtildiği şekilde kendi haklarının kabulünü istediğini ve Türklerin, Fransa’nın kendilerini anlamaya devam edeceği kanısında olduklarını ve barışın gecikmeden sağlanması gerektiğini de belirtti. Ancak İnönü, Paris’teki temasları sırasında Poincare ile görüşmesinden sonra bazı

çıkartmalar yapma fırsatını bulmuştu. İnönü anılarında Poincare tarafından kabul edildiğini, onunla bir saat süreyle görüşüğünü ifade etmektedir. Görüşmede İnönü, İstanbul, askeri sınırlamalar, azınlıklar konusunda Türk isteklerini dile getirdi. Bu hususlarda Poincare kendisine katılırken Musul konusunda “*bu İngilizleri ilgilendirir*” demekle yetinmişti. Karaağaç’ın Türkiye’de kalmasında ısrarsız ve isteksiz görünen Poincare, kapitülasyonların bir çırpıda kaldırılmasından yana olmamış ve bir “*geçiş dönemi*” olması gerektiğini düşünmüştür. İnönü bu hususlarda muhatabına yönelik olumsuz bir intiba edindiğini belirtmiştir (İnönü, 1974, s. 24-25; Soysal, 1983, s. 971; Akyüz, 1981, s. 258).

Fransa’nın Ekim 1922’den itibaren Türkiye’ye takındığı olumsuz tavır kilise ve mezarlıklar hususunda da ciddi ölçüde hissediliyordu. Örneğin Fransa’nın İzmir Başkonsolosu tarafından İstanbul’da Hamid Bey’e gönderilen 22 Ekim 1922 tarihli mektupta bazı iddialar dile getirilmişti. Buna göre, Türk askerleri tarafından işlendiği iddia edilen hırsızlık ve aşırılıklarla ilgili şikayetler vardı. Mektupta Fransızlara ait olup geçici olarak boşaltılan birçok evin tamamen taşındığı, Fransız denizcileri tarafından korunan Fransız hastanesinin neredeyse her gece tekrarlanan soygun girişimlerinin hedefi olduğu, Başkonsolosluk tercümanı Bigot’un evinin ve Fransız demiryolları müdür yardımcısının ikametgahının askerler tarafından yağmalandığı iddia ediliyordu. Olaylar bununla da sınırlı değildi. Aynı zamanda İzmir Bornova’da bulunan bir Katolik mezarlığına saygısızlık yapılarak mezarlığın yağmalandığı dile getiriliyordu. Fransa’nın İzmir Başkonsolosu bu iddiaları dile getirirken İzmir’de en çok acı çeken kesimin Fransızlar olduğunu iddia etmekteydi (BOA, HR. İM, 41/8.001, 22 Octobre/Ekim 1922).

Mektupta daha ileri gidilerek mahallî sivil ve askeri makamların hiçbir etkisinin olmadığı ve bu nedenle de Fransız Hükümetinin emriyle meselenin Ekselansları Hamid Bey nezdinde dile getirildiği ifade edilmekte idi. Bu şekilde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin tüm dikkatini bu gerçeklere çekmesinin istendiği belirtiliyordu. Mektupta savaş sonrasında bölgede uygulanan bazı kısıtlamaların rahatsızlık yarattığı da dile getirilmekte idi. Örneğin savaş yasalarının İzmir şehrinde katı bir şekilde uygulanmasının, tüm ekonomik faaliyetleri felç ettiğine değiniliyordu. Özellikle yabancıların Ankara Hükümetinin izni olmadan şehirden ayrılmalarının yasaklanması Fransız tarafını oldukça rahatsız etti. Öte yandan şimdiye kadar İzmir-Kasaba demiryolu hizmetinde bulunan yardımcı personelin yerini Türk ajanların aldığı belirtilerek bundan son derece rahatsızlık duyulduğu iletilmişti. Konsolosun belirttiğine göre demiryolu hizmetinde bulunan yetkililer ya sınır dışı edilecek ya da hapsedilecekti. Hükümet on sekiz ila kırk beş yaş arasındaki erkeklerin ayrılmasına izin vermeyi reddediyordu. Demiryolu yönetimi bu önlemin yersiz olduğunu düşünerek kararı protesto etti. Çünkü söz konusu personelin İzmir’in geri alınmasından bu yana Türk Hükümetine sadakatle hizmet ettiğini savunuyordu. Bu arada Fransız Konsolosu, şikayet mektubunda yabancı koloni üyelerinin Rum ve Ermeni hizmetkarlarını polis komiserliğine gönderme isteğine itiraz ediyordu (BOA, HR.İM, 41/8, 001, 22 Octobre/Ekim 1922).

Öyle anlaşılıyor ki Fransa, Büyük Zafer’in kazanılmasından sonraki yeni duruma alışamamıştı. Yunan kuvvetlerinin İzmir ve havalisinden çekilmesinin ardından bölgedeki asayişin korunması için alınan tedbirler ve bazı kısıtlamalar Fransa’nın bölgedeki ekonomik çıkarlarını zedelemekte idi. Bu nedenle İzmir’in istirdadı sırasında yaşanan kargaşada Fransız mezarlıklarında oluşan tahribatı büyük bir mesele haline getirdi.

2. Lozan Sulh Konferansı Sırasında Kilise ve Mezarlıklara Saldırıldığına İlişkin Şikayetler

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922’de başladı. Konferansın ilk günlerinde İngiltere ile Türkiye arasında ciddi bir gerginlik vardı. Özellikle Musul meselesi hususunda İngiltere bölgenin Türkiye’ye ait olması gerektiği tezini kesinlikle kabul etmedi. Boğazlar meselesinde de İngiltere’nin sert tutumu meseleyi çözümsüzlüğe itiyordu. İngiltere’nin uzlaşmadan uzak tutumu Fransa’yı oldukça zor duruma sokmuştu. Hatta *L’Temps* gazetesi 20 Ocak 1922 tarihli

nüşhasında Fransa'yı, İngiliz buyruklarına boyun eğmemesi hususunda uyardı (Sonyel, 2008, s. 1888). Lozan görüşmeleri sürecinde Fransa daha önceki politikalarından farklı olarak İngiltere ile birlikte hareket etti. Türk tarafı Fransa'nın bu tutumuna anlam veremedi. Zira Fransa ile daha evvel ayrı bir anlaşma yapılmıştı. Fransa kapitülasyonlar ve Osmanlı borçları hususunda diretiyordu. Türk tarafı Fransa'nın bu tutumunun 1921 Anlaşmasına aykırı olduğunu savundu ise de Fransa'nın tutumunda bir değişiklik yaratamadı (Fırat-Kürkçüoğlu, 2016, s. 277).

1922'nin sonlarında Lozan'da işler daha da kötüye gitti. Fransız basınında İsmet Paşa'nın kimi konularda inadını sürdürerek Müttefikleri ödün vermeye zorladığı, Fransa'nın oldukça kötü bir duruma düştüğü belirtiliyordu. Fransa'nın Türkiye'deki çıkarlarının korunması gerektiği de ifade ediliyordu. Bu arada İngilizler, Fransızların, Türklere karşı "teslim olma" siyaseti izlediklerini dillendiriyorlardı (Sonyel, 2008, s. 1890-1891).

Mustafa Kemal Paşa Aralık 1922'de Fransız *Le Journal* gazetesi muhabiri Paul Erio'ya Ankara'da bir demeç verdi. Söz konusu demeçte Lozan'daki Fransız temsilciler eleştiriliyordu. Mustafa Kemal bu hususta şunları dile getirdi:

"Türkiye'ye kaşı daima en iyi niyetler beslemiş olan Fransız halkının Türkiye'yi savaş halinden çıkmış görmek arzusunda olduğuna ve Türkiye'nin isteklerini haklı ve makul bulduğuna içtenlikle inanıyorum. Bu nedenle, Lausanne'daki temsilcilerinizin tutumlarına son derece şaşmaktayım ve onların ülkemiz kamuoyunun duygularını gerçekten ifade ettiklerine inanmıyorum" (Akyüz, 1988, s. 317).

Fransa, Lozan görüşmelerinin çıkmaza doğru sürüklendiği evrede farklı konularda Türkiye'ye karşı rahatsızlıklarını dile getirmeye başladı. Mesela mezarlıklara saldırı meselesi nedeniyle Fransız Yüksek Komiserliğinin 22 Ekim 1922'de Hamid Bey'e ilettiği olduğu şikayetler yeniden gündeme geldi. Bu sefer aynı şikayetler 26 Aralık 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İstanbul Murahhası Dr. Adnan Bey'e de iletilmişti. Adnan Bey'e verilen notada Fransız Yüksek Komiserliğinin 22 Ekim tarihli bir nota ile İstanbul'daki temsilcilik aracılığıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine, İzmir'de Türk makamları tarafından alınan can sıkıcı tedbirler hakkında bilgi verdiği hatırlatıldıktan sonra TBMM'nin dikkati bu sefer Katolik mezarlıklarına çekilmişti. Özellikle de İzmir mezarlıklarının Fransız kesiminde işlenen "saygısızlıklar" dillendirilmekte idi. Öyle anlaşılıyor ki Refet Paşa'nın daha önce vermiş olduğu cevap Fransız tarafını memnun etmemişti. Zira son notada Ekselansları Refet Paşa'nın cevabi yazısının alındığı ancak Fransız tarafının sorularına tam anlamıyla yanıt verilmediği belirtilmekte idi (BOA, HR.İM, 41/8, 002, 26 Decembre/Aralık 1922).

Fransız Yüksek Komiserliği mezarlıklarda gözlenen hasara ilişkin açıklama bekliyordu. Bu açıklama beklentisine ilişkin Türk tarafı ise yaşananların şehrin teslimi sırasında Türk birlikleri ile Yunan birlikleri arasında gerçekleşen olaylarla ilgili olduğunu savundu. Ancak bu yanıt Fransız tarafı için tatmin edici değildi. Zira General Pelle, Adnan Bey'e ve Refet Paşa'ya gönderdiği notada bu varsayımın Yüksek Komisyon tarafından yürütülen soruşturmanın bulgularıyla kesinlikle çeliştiğini iddia etti. Pelle'ye göre İzmir'in yakın çevresinde hiçbir çatışma yaşanmadı. Yunan birliklerinin asla yerleşmediği mezarlıklara topçu ateşi yapılmadı. Ona göre bu durum mezarlıkların sistematik olarak yağmalanmasından kaynaklıydı. Hatta bazı mezar taşlarının bazen çok uzaklarda bulunması, mütevazı görünümlü mezarların mesela anıtsız mezarların ise sağlam kalması oldukça manidardı. Mezarlıklara açık şekilde bir saldırı olduğunu savunan Pelle, bu konuda sadece Fransa'nın değil aynı zamanda İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, İtalya, Hollanda, Romanya ve Çek-Slovakya konsoloslarının da Türk makamlarına hitaben yaptığı toplu protestolar vardı. Yapılan bu saygısızlığa hiçbir mücbir sebebin belirlenemediğini dile getirdi. Bu vesile ile 24 Eylül'de "Edgar-Quinet" gemisinde bir rahibenin öldüğü ve Bornova mezarlığına defnedildiği hatırlatılmakta idi (BOA, HR.İM, 41/8, 002, 26 Decembre/Aralık 1922).

Fransızların dile getirdikleri bu şikayetler Türk makamları arasında da yazışmalara neden oldu. Zira İzmir Fransız Konsolosluğu tarafından Hamid Bey'e iletilen şikâyetler ile Fransa Fevkalade Komiserliği tarafından verilen muhtıra sonrasında durum Dahiliye Vekaletine iletilmiş ve bir tahkikat icra ettirilmişti. Dahiliye Vekaleti, daha evvel yapılan incelemenin sonucunu Hariciye Vekaletine iletti. Hariciye Vekili Hüseyin Rauf Bey incelemenin sonucunu içeren raporu 4 Aralık 1922'de Refet Paşa'ya bildirmişti. Dört maddeden oluşan raporda şu ifadeler yer alıyordu;

1- Gerçekte istirdad akabinde yangın ve tahliye esnasındaki karışıklıkta birçok hanelerden vuku bulan sirkatler gibi hamilleri başında bulunmayan Fransa tebaasına ait bazı hanelerden de sirkatler vaki olduğu ihbar edilmiştir. Tercüman Mösyö Bigot'un ve şimendifer direktör muavininin hanelerindeki sirkatler de bu kabildendir.

2- Bornova'daki mezarlıklara yapılan tecavüzat hakkında yapılan tahkikat neticesi 26 Ekim tarihli ve 6243 numaralı telgrafla Hamid Bey'e bildirilmişti. Fasıla olarak İzmir Fransız mezarlığında yapılan tahribatın faili olarak derdest edilen birkaç kişi hakkındaki tahkikat henüz neticelenmemiştir. Neticesi bildirilecektir.

3- Yabancıların Ankara'nın müsaadesi olmadıkça seyahat edememeleri meselesine gelince; İzmir harp mıntıkası olduğu ve henüz sulh tahrir ve tesis etmediği için hükümet dahili memlekete gelip giden şahısların hüviyet ve ahvalini tetkik ve kontrol zaruretindedir. Esasen bu durum bütün şahısların seyahatleri için geçerlidir. Hükümet kendi tebaasına tatbik ettiği bir ahvalden yabancıları istisna tutamaz. Memleketin dahili emniyeti ve muhafazası için ittihaz edilen bu tarz muamelenin seyahat serbestliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik bir hamle olarak değerlendirilmesi doğru değildir.

4- Demiryollarındaki Rum ve Ermenilerin Türklerle değiştirilmesi kararı askeri bir karardır. Söz konusu Rum ve Ermeni unsurlar savaş sürecinde ve yaşanan olaylar sırasında Türklere karşı olumsuz bir tutum takınmışlardı. Üstelik basın organları vasıtasıyla aldıkları tavır ve hareketler dikkate alındığında bu husustaki hakkımız itiraz kabul etmez. Yabancıların yanında çalışan hizmetçiler de bu meyandadır. Alınan karar sadece yabancıları değil İslam ve ecnebi sakinlerin nezdindeki hizmetçileri de kapsamaktadır. Hizmetçilik bahanesiyle yüzlerce eli silah tutan ve Yunan ordusuna hizmet etmiş bulunan şahısların memleketimizde bulunmasına müsaade edilmesi mümkün değildir. Yunanlıların İzmir'e girişleri zamanında günlerce devam eden yağmakârlıklara ve adi suçlara karışmış kişiler yakalanarak haklarında kanuni işlem yapılmaktadır. Savaş nedeniyle uygulanan olağanüstü tedbirlere gelince bunların istiklaline sahip bir hükümetin dahili emniyetini sağlamak için yapıldığı dikkatten kaçırılmamalıdır. Bu tedbirlerin hükümetin yetkisi altında olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bu durumda teferruat ve sureti tatbik hakkında vuku bulabilecek haklı ve makul talepleri nazarı itibara almak ve terviç eylemek siyasetimiz iktizasından olduğu hususunun Fransa Hükümetiyle iyi münasebetlerin devamına önem verilmesi nedeniyle açıkladığımız yukarıdaki tafsilata uygun olarak ilgili kişilere tebliğ edilmesini rica ederim efendim (BOA, HR.İM., 41/8, 004, 4 Kanunuevvel 1338)².

Hariciye Vekaleti tarafından gönderilen bu rapor doğrultusunda Aralık 1922'de İstanbul'daki Fransa Fevkalade Komiserliğine yanıt verildi. Buna göre 22 Ekim 1922'de, Fransa'nın İzmir Konsolosunun bazı hırsızlıklar ile mülkiyete ve kurumlara karşı işlenen diğer suçlarla ilgili şikayetlerine ilişkin Hamid Bey'e verdiği bilgiler doğrultusunda meselenin incelendiği bildirildi. Türk makamları tarafından yapılan incelemeler sonucunda İzmir'in tahliyesi ve çıkan yangın sırasında başlarında sahipleri bulunmayan Fransızlara ait evlerde birkaç hırsızlık vakasının işlendiği anlaşılmıştı. Bununla ilgili soruşturmanın devam ettiği ifade edildi. Katolik mezarlıklarına gelince, tahribatın faileri olarak birkaç kişinin tutuklandığı, bu kişilerin işlemlerinin devam ettiği, sonucun kendilerine bildirileceği dile getirildi. İzmir'deki giriş çıkışlarla ilgili kısıtlamalar hususunda da gerekli açıklama yapıldı. Buna göre Türkiye'ye

² Belgede yıl 1339 olarak verilmiş ise de muhtemelen sehven yazılmıştır. Bu hata dikkate alınarak yıl tarihi 1338 olarak alınmıştır.

giriş yapan veya Türkiye’den ayrılan herkesin gerekli formalitelere uyması gerektiği yeniden hatırlatıldı. Savaş sonrası süreçte bu tür önlemleri almanın gayet makul olduğu seyahat eden kişilerin de bu önlemlere uymak zorunda olduklarının altı çizildi. Zira İzmir şehri harp sahası içinde olduğundan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin memleketin asayiş ve emniyeti için yolcuları kontrol etmekle yükümlü olduğu dile getirildi. Bu kapsamda seyahat edenlerin kimliklerini öğrenmek istemek ülkenin asayiş ve güvenliği için elzemdi. Ayrıca seyahatle ilgili bu tür önlemlerin hiçbir şekilde hak ihlali olarak değerlendirilemeyeceği uyarısında bulunuldu. İzmir-Kasaba demiryollarının hizmetinde bulunan Rum ve Ermeniler yerine Türklerin tercih edilmesinin tamamen askeri bir önlem olduğu, yetkililerin kararına göre yapıldığı, Rum ve Ermeni gibi unsurların davranış ve eylemleri dikkate alındığında bunun haklı bir karar olduğunun altı çizildi. Aynı şekilde Türk ve yabancı tüm memurlar hakkında da gerekli polis tedbirleri alınacağı ve uygulanacağı dile getirildi. Türk Hükümeti, Fransız Fevkalade Komiserliğinin durumu anlayacağını umduğunu, adalet duygusu içinde, yurttaşlık perdesi altında ülkeye giren ve eylemde bulunan bahsi geçen unsurlara karşı ülkede alınan tedbirlerin doğruluğunu ve hukuka uygunluğunu değerlendireceğinin umulduğu ifade edildi. Düşman adına silahlı kuvvetlere karşı her türlü kabahati işleyen bu unsurlara karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bu önlemleri alarak, yalnızca nüfusun çıkarlarını korumayı ve ülkenin güvenliğini sağlamayı amaçlamakta olduğu belirtildi. TBMM Hükümetinin, Fransa Cumhuriyeti ile hâlihazırda mevcut olan dostane ilişkilerin sürdürmekte ve daha da pekiştirmek arzusunda olduğu ifade edildi. Türk Hükümetinin, Yüksek Komiserin Türkiye ile Fransa arasında yapılan sözleşmeden kaynaklı olarak kendisine iletceği tüm talepleri memnuniyetle dikkate alacağı da bildirildi (BOA, HR.İM, 41/8, 005, Decembre/Aralık 1922).

Hariciye Vekaleti Fransa’nın iddia ettiği mezarlıklara saldırı ile ilgili yapılan tahkikatın sonucunu da ayrıntısıyla iletmişti. Refet Paşa’ya gönderilen 17-18 Aralık 1922 tarihli olup 1 Aralık 1922 tarihli ve 7440 numaralı tahrirata ek olarak gönderilen yazıda, Kasım ayının on beşinci günü İzmir’deki Fransız Katolik mezarlığından altı parça mermer çalındığı polisçe haber alınması üzerine derhal tahkikat ve takibat yapıldığı suçlu işleyen şahısların derdest edilerek adliyeye teslim edildiği bildirildi. Öte yandan Bornova nahiyesindeki Fransız mezarlığının geceleyin kapısını kırarak üç adet servi ağacı kesen Giritli Kastariki’nin de soruşturma evrakı ile adliyeye sevk edildiği hatırlatılmıştı. Hariciye Vekaleti bu bilgilerin Fransa Fevkalade Komiserliğine tebliğ edilmesini de istedi (BOA, HR.İM, 41/8, 009, 17-18 Kanunuevvel 1338).

Mezarlıklara saldırı propagandasının uluslararası kamuoyunda infial yaratıp Türkiye düşmanlığına dönüşmemesi için Türk makamları bu şikayetlerin üzerine gitti ve olayları titizlikle araştırdı. İstanbul Murahhası Adnan Bey, Fransız mezarlığında yapılan tahribata ilişkin Fransız makamlarını ayrıntılı olarak bilgilendirdi. Nitekim Adnan Bey tarafından Hariciye Vekaletine gönderilen yazıda müttefiklere ne şekilde cevap verildiği ayrıntılı olarak anlatılmıştı. Adnan Bey gönderdiği raporda Hariciye Vekaletinin 26 Aralık 1922 tarih ve 2894 numaralı mahsus şifre telgrafında belirtilen içeriğe uygun olarak İngiltere ve Fransa komiserliğine gerekli tebligatın gönderildiğini ve bu meyanda Fransa’nın İzmir Konsolosluğu tarafından Bornova’daki mezarlıklar ile diğer hususlar hakkında yapılmakta olan incelemenin sonuçlarının bilahare kendilerine bildirileceğinin ifade edildiği iletilmekte idi. Ayrıca meselenin hassasiyeti nedeniyle Refet Paşa’ya hitaben yazılan 4, 11 ve 17-18 Aralık 1922 tarihli üç kıta mektubun içeriğine göre Fransa komiserliğine tebligat gönderildiği de eklenmişti. Adnan Bey, Hariciye Vekaleti tarafından bilahare gönderilen şifreli telgrafta ifade edilen hususlara da açıklık getirmişti. Buna göre Fransa Komiserliği tarafından sonradan gönderilen 26 Aralık 1922 tarihli bir itiraz mektubu vardı. Burada Bornova’daki mezarlıklar hakkında Türk Hükümeti tarafından yapılan açıklamalara dair bazı itirazlar ve istekler dile getirilmişti. Adnan Bey, meselenin ehemmiyetine binaen İzmir’de suçun faillerinin bir an evvel yakalanarak adliyeye sevk edilmesini ve bu gibi olayların bir daha yaşanmaması için hükümet tarafından İzmir’de gerekli tedbirlerin şiddetli bir şekilde almasının gerekli olduğunu vurgulamıştı. Söz konusu olayların İzmir’de ikamet eden Fransa tebaası üzerinde olumsuz tesir yaratmaması için mahalli matbuat

vasıtasıyla da gerekli uyarıların yapılmasını istemişti (BOA, HR.İM, 41/8, 015, 9 Kanunusani 1339).

Adnan Bey'in bu raporu üzerine Hariciye Vekaleti gerekli tedbirlerin alınması hususunda bir hatırlatma yapma gereği duymuştu. Bu anlamda Vekalet tarafından daha evvel Adnan Bey'e gönderilen 18 Aralık 1922 tarihli yazıya ekli olarak bilahare 3 Ocak 1923'te gönderilen diğer bir yazıda Yunanlıların ricatı esnasında İzmir'de İngiliz, Fransız ve İtalyan mezarlıklarında meydana gelen tahribatın belediyece topluca tamir edildiğinin yeniden hatırlatılması talep edilmişti. Ayrıca Dahiliye Vekaletinden aktarılan bilgiye dayanılarak Hollanda mezarlığındaki tamiratın da bitmek üzere olduğu belirtildi (BOA, HR.İM, 41/8, 018, 3 Kanunusani 1339). Hariciye Vekaleti tarafından verilen bu bilgiler doğrultusunda mezarlıkların tamir edildiği İngiltere, Fransa ve Hollanda'ya resmi yazılarla bildirildi (BOA, HR.İM, 41/8, 018, Kanunusani 1339).

Fransa'nın dini ve ruhani müesseselerine saldırıldığına dair şikayetlerinin gerçekliğini ortaya çıkarmak amacıyla gerekli incelemeler zamanında yapılmıştı. Olaylara ilişkin ayrıntılar zaman içerisinde anlaşılmış ve Türk makamları tarafından bu hususlar net bir şekilde ortaya konulmuştu. Fransa'nın iddia ettiği olaylara ilişkin Hariciye Vekili Hüseyin Rauf Bey tarafından 11 Aralık 1922'de Refet Paşa'ya gönderilen diğer bir yazıda ise 4 Aralık 1922 tarih ve 7247 numaralı tahrirata bir ekleme daha yapılmıştı. Gönderilen ekli yazıda İzmir'deki Fransız tebaası namına gerçekleşen şikayetlerden birisi olan Fransız hastanesinin bir hırsızlık teşebbüsüne maruz kaldığı hususuna da açıklık getirilmişti. Buna göre 12-13 Ekim gecesi saat 22.00'dan sonra üç sivil şahıs hastaneye girerek hastane tabibine ait beygiri çalmak istemiş ise de muvaffak olamayarak kaçmışlardı. Hırsızlığa teşebbüs ettiklerinin ertesi günü gecesi de bu işi tekrarlamışlardı. Bunun üzerine Kolordu Komutanlığının o muntıkada gerekli güvenlik tedbirleri alması nedeniyle başka bir vaka olmamıştı. İzmir'de Fransızlara karşı mümkün olduğu kadar iyi niyetli hareket edildiği hatırlatılarak Bornova'da karargah olarak tutulan Fransız evlerinin tahliye edilerek sahiplerine iade edildiği belirtildi. Son gelişmelerin Fransız Fevkalade Komiserliğine iletilmesi istendi (BOA, HR.İM, 41/8, 008, 11 Kanunuevvel 1338).

Bu arada Şubat 1923'te Lozan görüşmelerinde ciddi tıkanıklıklar baş gösterdi. Müzakerelerdeki çıkmaz daha ziyade Osmanlı borçları ve özellikle ekonomik, yargısal vb. ayrıcalıkların kapsamı ve Boğazların statüsü meseleleri üzerindeydi. Görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğradı. Bu hususu Fransa ve Türkiye arasında güven problemi oluşturdu. Fransa'nın her sorunda Türkiye'nin karşısına konumlanması Mustafa Kemal Paşa'yı da rahatsız etmişti. Poincare görüşmelerin kesintiye uğramasından hemen önce 28 Ocak 1922'de Mustafa Kemal'e gönderdiği bir yazıda "*Size uygun bir barış için çaba sarfettiğimiz şu sırada, işi geciktirmeden olumlu bir sonuç alınabilmesi için, kimi konularda (ekonomik vb. ayrıcalıklar) izninizi istiyoruz*" ifadelerini kullanması üzerine, Mustafa Kemal, Poincare'ye ertesi gün sert bir cevap göndermişti. Söz konusu cevapta Mustafa Kemal:

"...Biz de bir an önce barış istiyoruz. Fransa, Musul işinde plebisit önerimizi, ya da Yunanlıların Anadolu'da yakıp yıktıkları için zarar giderim istemlerimizi desteklemezken, Türkiye'den parasal konularda istemlerde bulunmasını ve karşımıza çıkması, benim gibi Fransız dostu bir kimseyi ve ulusumuzu hayrete düşürüyor. Sizden Lozan'daki temsilcinize, bizi desteklemesi için yönerge vermenizi bekliyorum" demişti (Soysal, 1983, s. 971-972).

Öyle anlaşılıyor ki yüzyıllardır kapitülasyonlara alışmış Müttefikler, yeni Türkiye'nin dış ilişkilerinde egemen eşitlik kuralına titizlikle bağlı kalmasına tahammül edememişlerdi. Anadolu'daki çıkarlarını devam ettirmek için Türkiye'nin onların dayattığı şartları kabul etmesini bekliyorlardı. Ancak bunda muvaffak olamayınca eşitlik ilkesine aykırı olsa bile Türkiye'ye baskı yapmaktan çekinmiyorlardı. Örneğin Ankara'nın Başkent olacağı kararı üzerine, bunu önlemek için Ankara'ya Büyükelçi yerine elçi düzeyinde temsilci göndereceklerini bildirmişlerdi. Ancak Ankara Hükümeti bu baskılara boyun eğmedi. 13 Ekim 1923'de Ankara Başkent ilan edildi. Müttefikler bir süre dirense de bir süre sonra Büyükelçilerini yeni başkente göndermek zorunda kaldılar (Soysal, 1983, s. 972). Mezarlıklara

saldırı iddiaları da Türkiye'ye karşı yapılan onur kırıcı ve haksız bir suçlamaydı. Türkiye'deki çıkarları hususunda uyuşmazlık çıkınca farklı sorunları gündeme getirerek Türkiye'ye baskı kurmaktan geri durmadılar.

Nitekim Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı süreçte Mart 1923'te Fransız mezarlarına saldırı yapıldığına ilişkin Fransız makamlarından yeniden şikayet geldi. TBMM Hükümeti Hariciye Vekaleti tarafından Hariciye Vekaleti İstanbul Murahhası Adnan Bey'e gönderilen bir yazıda Fransızların şikayetleri dile getirilmişti. Yazıda Çanakkale'deki Fransız mezarlığında yapılan tahribata dair liva Mutasarrıflığından Dahiliye Vekaletine gönderilen 24 Şubat 1923 tarihli telgraf, yazıya iliştilerle takdim edilmişti. Tahribat hakkında yapılan incelemenin sonuçlarının ayrıca bildirileceği dolayısıyla Fransız makamlarından bir şikayet alınması durumunda hükümetin olayla ilgili inceleme başlattığı bilgisinin verilmesi istenmişti (BOA, HR.İM, 41/8, 030, 3 Mart 1339).

Tahkikat ivedilikle başlatıldı. Liva Mutasarrıfı Rami Bey'in TBMM Hariciye Vekaletine gönderdiği 24 Şubat 1923 tarihli raporda bütün gerçekler anlatılıyordu. Buna göre mezarlıktaki bazı mezarların mermer kapakları kaldırılarak sandıkta bulunan mevtanın üzerinde altın haç ve madalyonun alındığı anlaşılmıştı. Diğer iki mezarın mermer kapaklarının kaldırılmak suretiyle zorlandığı ise açıktı. Yapılan müracaat üzerine mutasarrıflık kapsamlı bir inceleme başlattı. Fransız Yüzbaşısı Mösyö Navaro, Fransız Rahip Mösyö Küre, vefat eden kişinin dedesi Mösyö Motola ve zabıt memurları eşliğinde mezarlığa gidildi ve inceleme yapıldı. Gerçekten mezarlığın karıştırıldığı ve mezarların ikisinin mermer kapaklarının kırıldığı görüldü. Bu inceleme esnasında mezarlığın yanına düşmüş İngilizce bir mektupla başka bir mezarın üzerinde kırılmış viski şişeleri bulundu. Mermerden yapılmış büyük bir haçın üzerine de mavi kurşun kalemle yazılmış İngilizce yazılar görüldü. Bu mezarlığın hemen yakınında İngiliz mezarlığı da vardı ancak orada herhangi bir tahribat yapılmamıştı. Mezarlığın etrafında İngiliz askerlerin ikamet etmiş olduğu da göz önünde bulundurularak bu tahribatın faillerinin İngiliz askerleri olduğuna kanaat getirildi. Öte yandan mezarlıktan yüz metre ilerde bulunan Rum mezarlığında da beş altı mezarın mermer taş kapaklarının açılması ve bekçi dairelerinin kapı ve tahtalarının sökülerek alınması bu vukuatın da İngilizler tarafından yapıldığı kanaatini oluşturmuştu. Çünkü olaydan bir hafta evvel liva muhasebecisinin bahçe duvarı delinerek mutfak ve kilerinde bulunan kilitli odunların İngiliz askerleri tarafından çalınırken suçüstü halinde yakalanmaları durumu doğrulamakta idi (BOA, HR.İM, 41/8, 031, 24 Şubat 1339). Fransız mezarlığında yapılan tahribatın faillerinin İngiliz askerler olduğu anlaşılınca mesele İngiliz kumandanlığına bildirildi. İngilizce mektubun sahibi olan asker, İngiliz kumandanlığı tarafından tespit edilerek cezalandırıldı (BOA, HR.İM, 41/8, 032, 8 Mart 1339).

Olaylar incelendiğinde kilise ve mezarlıklara saldırıların kasıtlı olmadığı açıktı. Ancak buna rağmen Lozan Konferansı esnasında Türk tarafına baskı oluşturmak için bu hassas mesele bir propaganda unsuru olarak kullanıldı. Ancak İsmet Paşa, görüşmeler esnasında Türk milletinin mezarlıklara saygıda çok hassas olduğunu, saldırıların derinlemesine araştırıldığını ve bununla ilgili raporların da Müttefik devletlerle paylaşıldığını, mezarlık saldırılarını Türk halkının yapmadığının her seferinde ortaya çıktığını dile getirdi (Lozan Barış Konferansı, Birinci Takım, I, Kitap II, 2001, s. 9).

Fransa'nın dini müesseselerine saldırı şikayetleri Cumhuriyet'in ilanından hemen önceye kadar devam etti. Örneğin Eylül 1923'te Fransız Fevkalade Komiserliği Samsun'daki Katolik mezarlığının tahribine ilişkin bir şikayette bulundu ve bu tür saldırıların yaşanmaması için ne gibi tedbirler alınacağını İstanbul Murahhası Adnan Bey'e sordu (BOA, HR.İM, 41/24, 022, Tarihsiz). Adnan Bey Fransız yetkilinin iddialarını Hariciye Vekaletine iletti. Tahriratta Samsun'da bulunan Katolik mezarlığında bazı tahribatlar söz konusu olduğu, tabutların açıldığı, mezarlığın demir kapısının ve ortasındaki haçın kesildiği bilgisine yer verildi. Adnan Bey, bu konuda alınacak tedbirler hususunda bilgilendirilmesini istedi. Buna göre Fransa Fevkalade Komiserliğine bilgi vereceğini iletti (BOA, HR.İM, 20/212, 001, 6 Eylül 1923; BOA, HR.İM, 41/24, 021, 6 Eylül 1339). Fransa Ekim 1923'te de başka bir mezarlık saldırısını gündeme

getirdi. Bu bağlamda 18 Ekim 1923'te gönderdiği bir notada İzmit'te Fransız askerlerinin de gömülü olduğu mezarlıklarda bir tahribat olduğunu bildirdi. Fransa'nın bu iddiası üzerine Dahiliye Vekaleti soruşturma başlattı. Soruşturma sonucunda Fransız mezarlığının kapısı ve duvarlarında bir tahribat yapıldığı anlaşılmıştı. Ancak bu saldırının firari Yunan efradıyla Ermeni çeteleri tarafından gerçekleştirildiği anlaşıldı (BOA, HR.İM, 48/143, 001, 002, 18 Teşrinievvel 1339).

Sonuç

Çalışmanın amacı Büyük Zafer'in başarıyla sonuçlandırılmasının ardından İzmir'in boşaltılması sürecinden başlayarak Lozan görüşmeleri sırasında da sistematik olarak devam eden Müttefiklere ait kilise ve mezarlıklara Türkler tarafından saldırı yapıldığına ilişkin propagandayı irdelemek olarak tanımlanmış idi. Arşiv kaynaklarından elde edilen veriler mezarlıklara saldırı propagandasının temel amacının Lozan görüşmelerinde Türkiye'ye baskı oluşturmak ve İngiltere tarafından Fransa ile Türkiye arasındaki iyi ilişkileri bozmak üzere yapıldığını ortaya koymuştur. Bu meyanda İzmir'in boşaltılması sırasında yangın ve tahliye sırasında münferit olarak yaşanan olaylar abartılarak uluslararası kamuoyuna duyuruldu. İngiltere, yaptığı propaganda ile Fransa'nın Anadolu'da bulunan kilise ve mezarlıklarına saldırı iddialarını tetikleyerek Türkiye ile Fransa'nın arasında oluşan iyi ilişkileri bozmayı amaçlamıştır. Böylece Lozan'da Müttefiklerin birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi Çanakkale'de Fransız mezarlığına saldırı sonrasında yapılan araştırmada, saldırı ve tahribatın İngiliz askerleri tarafından yapıldığının ortaya çıkmasıdır.

Türkiye'nin sulh konferansında izleyeceği siyaset şekillenmeye başlayınca İngiltere'nin de propagandasının etkisiyle Fransız kamuoyunda Türklere karşı olumsuz bir tutum benimsendi. Fransa'nın Almanya'ya karşı İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyması Türkiye'ye karşı tutum değiştirmesinde etkili olmuştu. Ayrıca Türkiye ile sulhun I. Dünya Savaşı'nın tasfiyesi gibi görülmesi de Fransa'nın Türkiye'ye karşı tutumunu sertleştirdi. Bu nedenle Fransa kilise ve mezarlıklarında oluşan küçük tahribatı abartarak Türkiye'ye baskı unsuru olarak kullandı. Zira yapılacak sulh konferansında Fransa'nın da elde etmek istediği çıkarlar vardı. Fransa ticari emellerini devam ettirmekten yanaydı ve bu nedenle Lozan Konferansından önce İngiltere'nin de etkisiyle Türklere karşı sert bir tutum aldı. Bu propagandada “*son iz*” kuralını yansıtıyordu. Zira Fransız kamuoyunu Türkiye'ye karşı kızgınlık ve öfke içine itmek için bir yöntem olarak mezarlıklara saldırı iddiaları ortaya atıldı. Bu meyanda Fransa'nın İzmir başkonsolosu Bornova'da bulunan bir Katolik mezarlığına saygısızlık yapıldığı ve yağmalandığını dile getirdi. Başkonsolos bu iddiaları dile getirirken İzmir'de en çok acı çeken kesimin Fransızlar olduğunu ve mahallî sivil ve askeri makamların hiçbir etkisinin olmadığını belirtiyordu.

Fransa, Lozan görüşmelerinin başladığı evrede de Türkiye'ye karşı rahatsızlıklarını dile getirmeye devam etti. Mezarlıklara saldırı meselesi nedeniyle Fransız Yüksek Komiserliği daha önceki şikayetlerini yeniden gündeme getirme çabası içerisine girdi. Türk tarafının ise mezarlıklar meselesine karşı tutumu netti. İddialara hemen araştırıldı ve Fransız makamları bilgilendirildi. Büyük Taarruz sonrasında başlayan mezarlıklara tahribat iddiası Cumhuriyet'in ilanına kadar bir propaganda unsuru olarak kullanıldı. Ancak Müttefikler Lozan Antlaşmasını imzalayıp Türkiye'nin bağımsızlığını tanıyınca ve Anadolu'daki iktisadi çıkarlarını kendi istekleri doğrultusunda rahatlıkla kabul ettiremeyeceklerini anlayınca bu mesele sönümlendi.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (1981). Lausanne konferansı başlarken Fransız kamuoyu. *Bellefen*. 45(177), Ocak, 257-286.
- Akyüz, Y. (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız kamuoyu (1919-1922)*. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1918-1937)*. (2006). III, 5. Baskı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Balta, M. A. (2021). Türk-Fransız ilişkilerinin değerlendirilmesinde farklı bir yaklaşım: Pierre Loti (1911-1921). *GAB Akademi*, (1): 89-106.
- Başarır, M. (2023). 1921 Türk-Fransız anlaşması ve Anadolu'da barış beklentileri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (57), Nisan, 185-213.
- Baykal, H. (1991) Kurtuluş Savaşında Türk Fransız ilişkileri ve bir Fransız Türk dostu Albay Mougın. *Atatürk Yolu Dergisi*, 2(7), 457-511.
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), HR.İM (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı), 20/212, 001, 6 Eylül 1923.
- BOA, HR.İM, 41/24, 021, 6 Eylül 1339/1923.
- BOA, HR.İM, 41/24, 022, Tarihsiz.
- BOA, HR.İM, 41/8, 001, 22 Octobre/Ekim 1922.
- BOA, HR.İM, 41/8, 002, 26 Decembre/Aralık 1922.
- BOA, HR.İM, 41/8, 004, 4 Kanunuevvel 1339.
- BOA, HR.İM, 41/8, 005, Decembre/Aralık 1922.
- BOA, HR.İM, 41/8, 008, 11 Kanunuevvel 1338.
- BOA, HR.İM, 41/8, 009, 17-18 Kanunuevvel 1338.
- BOA, HR.İM, 41/8, 015, 9 Kanunusani 1339.
- BOA, HR.İM, 41/8, 018, 3 Kanunusani 1339.
- BOA, HR.İM, 41/8, 018, Kanunusani 1339.
- BOA, HR.İM, 41/8, 030, 3 Mart 1339.
- BOA, HR.İM, 41/8, 031, 24 Şubat 1339.
- BOA, HR.İM, 41/8, 032, 8 Mart 1339.
- BOA, HR.İM, 48/143, 001, 002, 18 Teşrinievvel 1339.
- BOA, HR.İM, 55/9, 004, 7 Teşrinisani 1341.
- BOA, HR.İM., 41/8.004, 4 Kanunuevvel 1338.
- Boyar, E. (2014). Türk-İngiliz ilişkilerinde prestij faktörü (1923-1938). *Belleten*, LXXVIII(283), Aralık, 1157-1194.
- Bozkurt, A. (2012). Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf blokuna ait harp mezarlıklarının inşası ve statüsü. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28(84), 57-101.
- Budak, Ö. (2008). Milli Mücadele dönemi Türk-Fransız ilişkileri. *Karadeniz Araştırmaları*, (19), Güz, 97-114.
- Eğrioğlu Ertekin, I. (2023). *Osmanlı-Fransız ilişkileri*, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2016). 1919-1923 kurtuluş yılları Batı Avrupa ile ilişkiler-II Fransa'yla İlişkiler. B. Oran (Ed). *Türk dış politikası Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar, I (1919-1980)*. içinde (ss. 277-292). 21. Baskı, İstanbul: İletişim Yayını.
- İnönü, İ. (1974). İstiklal Savaşı ve Lozan. *Belleten*, XXXVIII(149), Ocak, 1-30.

- Karal, E. Z. (1994). *Osmanlı tarihi*. 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, (2001). Birinci Takım, I, Kitap II, *Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)*, (Meray, S. L. Çev.) 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayını.
- Özgiray, A. (1992). Türk Fransız ilişkileri (1924-1930). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 7(1), Haziran, 65-80.
- Öztoprak, İ. (2014). *Türk ve Batı kamuoyunda Milli Mücadele*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Özüçetin, Y. ve Çelik, K. B. (2020). Türk-Fransız ilişkileri temelinde düşünce ve yaklaşımları ile dikkat çeken bir General: Henri Gouraud. *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(104), Mayıs, 1-17.
- Sarıhan, Z. (1995). *Kurtuluş Savaşı günlüğü TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)*. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Selçuk, F. (2022). *Dengeler değişirken Milli Mücadelede Türk-Fransız ilişkileri (1918-1922)*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Selçuk, F. (2020). *Fransız basınında Yeni Türkiye'nin modernleşmesi (1922-1938)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sonyel, S. R. (2008). *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı (1918-1923)*. III. Ankara: TTK Yayını.
- Soysal, İ. (1953). Türk-Fransız diplomasi münasebetlerinin ilk devresi . *Tarih Dergisi*, 3(5-6), 63-94.
- Soysal, İ. (1983). Türk Fransız siyasal ilişkileri (1921-1984). *Belleten*, 47(188), Ekim, 959-1044.
- Sükan, B. (2011). Milli Mücadele döneminde Türk-Fransız ilişkileri. *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler*, yay. Haz. H. Aytuğ Tokur, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 149-168.
- Şahin, H. (2009). Doğu sorunu çerçevesinde Osmanlı-Fransız ilişkileri [Başlangıcından Paris Barışı'na (1856)]. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (40), 277-315.
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*. IV, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Uzgel, İ. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2016). 1919-1923 kurtuluş yılları Batı Avrupa ile ilişkiler. B. Oran (Ed). *Türk dış politikası Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar, I (1919-1980)*. içinde (ss. 139-147). 21. Baskı, İstanbul: İletişim Yayını.
- Yamaç, M. (2018). Fransız diplomatik belgelerinde Türkiye-Suriye sınır sorunu (1918-1940). *Belleten*, 82(295), 1153-1174.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atif gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.